

■ Explaining the Concept of Urbanisation based on the Distinction between the City and the Urban

Mohammad Hossein Sharifzadegan, PhD (corresponding author)

Professor, Faculty of Architectural and Urban Planning, Shahid Beheshti University

Amir Fathi Farzaneh

PhD Candidate, Urban Planning and Design, Faculty of Architectural and Urban Planning, Shahid Beheshti University

Globally, the urban condition has fundamentally changed, resulting in the emergence of new urban spaces influenced by new modes of urbanisation. Discussing urbanisation or cities, assumptions arise about the nature of cities and urbanisation. Most urbanisation discourse have been city-centered, as they have understood the city as the driver and cause of urbanisation. Discussing the city without understanding the urban is often misleading, because there are both strong connections and distinctions between the two. Most of the time, the city and the urban are used as if they were one and the same concept, with no spatiotemporal differences. They are different because they correspond to different processes of transformation and space reproduction. The aim of the current study is to compare the two concepts of the city and the urban, based on the status of each in urbanisation. Accordingly, appropriate readings are proposed to provide an understanding of these two phenomena. Based on the intellectual principles of qualitative content analysis, this research explains the conceptual framework of the distinct components of the city and the urban. The results show that urbanisation has been explained in four conceptual levels: urbanisation centred on the growth of the city that the urban as its adjective, urbanisation based on the urban transformed into a noun, urbanisation centred on the urban and weakening the city, and the urban as utopia.

Keywords: Urbanisation rate, Urbanisation process, urbanisation, city, Urban.

تبیین مفهوم شهری شدن مبتنی بر تمایز سیتی و اوربان^۱

محمدحسین شریفزادگان^۲

استاد دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی

امیر فتحی فرزانه^۳

دریافت: ۳ شهریور ۱۳۹۸
پذیرش: ۱۴ مهر ۱۳۹۹
(صفحه ۶۲ - ۴۹)

کلیدواژگان: نرخ شهرنشینی، فرایند شهری شدن، اوربانیزاسیون، سیتی، اوربان.

چکیده

وضعیت شهری در جهان امروز به‌طور بنیادین دگرگون شده و در پس آن، فضاهای نوین شهری متأثر از شیوه‌های جدید شهری شدن (اوربانیزاسیون) تبلور یافته‌اند. وقتی سخنی از شهری شدن یا شهرها به میان آید، بر پیش‌فرض‌هایی از چیستی شهرها و ماهیت شهری شدن تأکید می‌شود. بخش عمده‌ای از گفتمان‌های مربوط به شهری شدن با محوریت سیتی بوده‌اند؛ زیرا سیتی را محرک و علیت شهری شدن دانسته‌اند. سخن گفتن در مورد گستره‌هایی با عنوان سیتی بدون فهم اوربان غالباً گمراه‌کننده است؛ زیرا ارتباط و تمایز عمیقی بین این دو مفهوم وجود دارد. اغلب سیتی و اوربان طوری به کار گرفته می‌شوند که گویا در هر دو واژه دقیقاً بر یک مفهوم مشابه بدون تفاوت‌های فضایی-زمانی تأکید می‌شود. درحالی‌که این دو مفهوم متفاوت از هم هستند؛ زیرا هر کدام با فرایندهای متفاوتی از دگرگونی و بازتولید مقیاس‌های فضایی همخوانی دارد. هدف از این پژوهش، قیاس دو مفهوم سیتی و اوربان مبتنی بر جایگاه هر کدام در شهری شدن است. بر این اساس، سعی شده تا خوانشی متناسب برای فهم این دو پدیده عرضه گردد. در این پژوهش مبتنی بر اصول فکری تحلیل محتوای کیفی، به تبیین چارچوب مفهومی مؤلفه‌های متمایز بین سیتی و اوربان

پرداخته شده است. نتیجه پژوهش گویای آن است که شهری شدن در چهار سطح مفهومی تبیین گردیده، به‌طوری‌که در سطح نخست شهرنشینی با محوریت سیتی و اوربان به‌مثابه صفت آن، در سطح دوم با مفهوم شهری شدن و تحول اوربان به اسم، سطح سوم با مفهوم اوربانیزاسیون با محوریت اوربان و تضعیف سیتی، سطح چهارم با مفهوم اوربانیزاسیون و اوربان به‌مثابه اتوپیا یا آرمان بوده است.

مقدمه

«وقتی از شهری شدن یا شهرها صحبت می‌شود، بر پیش‌فرض‌هایی از چیستی شهرها و شهری شدن تأکید می‌شود»^۴. هر پیش‌فرضی در شیوه‌های نگرش به پدیده‌ها و فهم سیر دگرگونی آن‌ها نقش کلیدی دارد. با پذیرش شهر، به‌منزله یک پدیده عینی با گونه سکونت، دارای مرز، و در تضاد با روستا و حومه، شهری شدن متأثر از این عوامل مفهوم‌پردازی می‌گردد. گفتمان‌های عمده معاصر درباره شهری‌گرایی جهانی به‌طور چشمگیری تا کنون سیتی‌محور

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده دوم است با عنوان مفهوم شهری شدن (اوربانیزاسیون) در بستر سرزمینی ایران که به راهنمایی نویسنده نخست در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی در مهرماه سال ۱۴۰۰ دفاع شده است.
۲. نویسنده مسئول
m_sharifzadegan@sbu.ac.ir
۳. دکتری شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی
a_fathifarzaneh@sbu.ac.ir
4. N. Brenner & C. Schmid, "Planetary Urbanization", p. 161.

پرسش‌های تحقیق

شهری شدن مبتنی بر دو مفهوم سیتی و اوربان چه مؤلفه‌های متمایزی می‌یابد؟

5. S. Cairns, "Debilitating City- Centricity: Urbanization and Urban- Rural Hybridity in Southeast Asia", p. 119.

۶. به شماری از منابع که به این مبحث پرداخته‌اند، اشاره می‌گردد:

United Nations Centre for Human Settlements, *An Urbanizing World: Global Report on Human Settlements*; United Nations Department of Economic and Social Affairs, *Population Division, 2001 Revision of World Urbanization Prospects*; United Nations Human Settlement Programme, *The State of the World's Cities Report 2006/ 2007 – 30 Years of Shaping the Habitat Agenda*; United Nations Human Settlement Programme, *The State of the World's Cities Report 2010/ 2011 – Cities for All: Bridging the Urban Divide*.

7. When the world Became Urban?

8. Rem Koolhaas

9. London School of Economics

10. C. Schmid, "Networks, Borders, Differences: Towards a Theory of the Urban", p. 68.

11. ecologic

بوده است؛ زیرا غالباً «سیتی را نقطه پایانی و محرک علیت شهری شدن می‌دانند».^۵ معتبرترین منبع نهادی برای چنین تصوراتی بیانیه برنامه اسکان سازمان ملل است. این برنامه مبتنی بر «عصر شهری» و از نظر تاریخی بی‌سابقه، و به دلیل افزایش جمعیت شهری در جهان، از اوایل دهه ۲۰۰۰ از آستانه عمده شهری عبور کرده است.^۶ علاوه بر آن، سخن درباره اینکه «چه زمانی جهان از آستانه شهری عبور کرد؟»^۷ بازنمایی‌کننده شرایط گفتمان دوره شهری است. گفتمانی که از سوی اندیشمندی از قبیل رم کولهااس^۸ و مؤسساتی چون سازمان ملل و مدرسه اقتصادی لندن^۹ بیان شده و حاوی آمارهایی از گسترش فیزیکی محدوده شهرها در کشورها و روند افزایش کل جمعیت شهرنشین در جهان است.^{۱۰} در واقع، شیوه تحلیلی رایج است که در آن شهر به مثابه یک گونه سکونت، مرزدار، و در تضاد با غیرشهر یا روستا معرفی می‌شود. به همین ترتیب، گزاره‌هایی درباره مفهوم دوره شهری شکل گرفت که در آن بیشتر جمعیت جهان در سیتی‌ها ساکن هستند. همچنین با عبور از آستانه جمعیتی ۵۰ درصدی، نقاطی مانند سیتی‌ها کانون‌های راهبردی و بااهمیت در فهم نرخ‌های شهرنشینی قلمداد شدند. دقیقاً در شرایطی که چنین تصورات سیتی‌محوری به جایگاه بی‌سابقه‌ای در گفتمان عمومی جهانی رسیده، پیکربندی‌های رایج بافت شهری به شیوه‌هایی نوین دگرگون می‌شود که معادله تعریفی عام شهری شدن را با رشد سیتی به طور جدی با مشکل مواجه می‌کند؛ زیرا پدیده‌های فضایی در مقیاس‌های گسترده‌تر و در گونه‌های پیچیده‌تری از مناظر سکونتگاهی کارکردی و بوم‌شناسانه^{۱۱} در حال پدیدار شدن هستند که محدود به یک جغرافیای مشخص، مرزدار، و صرفاً سکونت نیستند. به همین ترتیب با پذیرش امر شهری به منزله پدیده ذهنی، رؤیت‌ناپذیر، بدون مرز، و ناشی از دگرگونی‌های اجتماعی- فضایی؛ مفهوم شهری شدن قابل فروکاستن به گسترش‌های صرفاً فیزیکی شهر نیست. شرایط شهری امروز به طور بنیادین دگرگون شده و متأثر از آن، فضاها نوین شهری ناشی از شیوه‌های جدید شهری شدن در مقیاس‌های گوناگون تبلور یافته‌اند.

وجود تمایز بین مفهوم کمی نرخ شهرنشینی و مفهوم کیفی شهری شدن، ضرورت بازاندیشی در تعریف مفاهیم و گزاره‌های مربوط به هر یک را می‌نمایاند؛ البته مسئله چیزی فراتر از تغییر در ارقام کمی است؛ زیرا معیارهای کمی برای فهم تغییرات و دگرگونی‌های کیفی ناکافی بوده‌اند. لازم است به

اینکه سرانجام ماکس وبر بود که توانست به ترکیبی برسد که در آن مفاهیم «زمان»، «تاریخ»، «تحول»، و «شهر» به هم پیوند بخورند.^{۱۸} در چارچوب برداشت مطلق^{۱۹} از فضا و زمان، جدایی فضا و زمان ضرورت کاربستی در نظر گرفته می‌شود. در پارادایم سنتی جغرافیا، زمان و فضا رویدادهای مستقل و جدا از هم در نظر گرفته شدند. به همین ترتیب، مسئله اساسی اینجا، بر مبنای دیدگاهی مطلق به فضا، همچنان در قالب رشد جمعیت طرح می‌شد.^{۲۰} در صورتی که می‌توان زمان را به شکلی معنادار به فضا وارد کرد، طوری که توجه‌ها را به فرایند تکامل و تحول فضا معطوف کند. دنبال کردن خط سیر ساخته و دگرگون شدن فضا اجازه می‌دهد که زمان به درک فضایی اضافه شود. تجربه زیسته در فضا از مواردی است که زمان در آن نهفته است.

همان‌طور که هندسه دکارتی شیوه فروکاست‌گرایانه برای فهم فضا است، وسیله اندازه‌گیری زمان یعنی ساعت نیز فهمی فروکاست‌گرایانه از زمان را در پی دارد.^{۲۱}

در چارچوب برداشت رابطه‌ای^{۲۲} از فضا و زمان، تغییرها را به هیچ‌وجه نمی‌توان مجزا از شرایط سازمانی و فضایی زمانی حک شده در پویایی‌های فرایند اجتماعی در نظر گرفت.^{۲۳}

اگر به فضا- زمان شهر مدرن بیان‌دیشیم، درمی‌یابیم که قالب فضایی آن تولید و توزیع زمین شهری و قالب زمانی آن تولید و توزیع زندگی روزمره است. آنچه مشخص است، معیارها و مفاهیم مرتبط با هر کدام از پدیده‌ها در دیدگاه‌ها و دوره‌های مختلف تغییر یافته‌اند. سیتی حاصل یک فضا- زمان در شرایط صنعتی/ فوردی/ کینزی و اوربان حاصل یک فضا- زمان پسا صنعتی/ پسا فوردی/ پسا کینزی است. شهری شدن هم، متأثر از فضا- زمان‌های مختلف، امکان تحلیل‌های گوناگونی دارد. با توجه به مطالب پیش گفته، می‌توان ادعا کرد که مفهوم شهری شدن در قرن حاضر دگرگون گردیده است و برداشت متفاوتی از آن عرضه می‌گردد. پس ضرورت دارد با توجه به

نوع اندیشه‌ای توجه شود که در راستای چگونگی قرائت‌ها و تفسیرها پیرامون فهم پدیده‌های فضایی در قالب سکونتگاه‌ها و تجمعگاه‌ها به کار رفته است. مفهوم فضا به‌طور پیوسته در قرن‌های گذشته با چالش مواجه بوده است. در واقع، از منظر دیدگاه انتقادی، به دنبال موج‌های تکنولوژی جدید، با به چالش کشیدن سازوکارهای پیشین، بخشی از موانع پیش روی تولید و رشد سرمایه را کنار گذاشته می‌شوند و به این ترتیب با هر دور نوآوری با نبود کردن موانع فضا و زمان ظرفیت‌های جدیدی فراهم می‌شود.^{۲۴} بسیاری از موج‌های نوآوری، که از قرن شانزدهم به این سو جهان را دگرگون کرده‌اند، در مورد پیشرفت در حمل‌ونقل و ارتباطات از قبیل ماشین بخار، راه‌آهن، تلگراف، رادیو، تلفن، تلویزیون، و شبکه‌های حمل‌ونقلی و ارتباطاتی راه دور بوده‌اند. با هر دور از نوآوری‌ها تحولی بنیادی در شیوه سامان‌دهی فضا فراهم و امکان‌های جدیدی برای فرایندهای شهری شدن گشوده و به همین ترتیب شرایط جدیدی برای پیدایش شکل‌های متفاوت شهری مهیا شده است.

مشکل از آن ناشی می‌شود که در تحلیل‌های مرتبط با پدیده‌های فضایی، یک عادت برای برتری دادن به چیزها^{۲۵} و صورت‌های فضایی^{۲۶} در مقابل فرایندهای اجتماعی^{۲۷} وجود دارد.^{۲۸}

در بررسی رابطه بین فرایندها و چیزها، یک مسئله قابل‌بررسی وجود دارد که چطور بین فرایندها یا چیزها اولویت قایل شویم و چطور ممکن است فرایندی را از چیزی که به آن جسمیت^{۲۹} داده جدا کرد.

در علوم اجتماعی به نوعی می‌توان مفهوم «فضا» را زائیده مفهوم «شهر صنعتی» برشمرد. از این رو گئورگ زیمل را یکی از نخستین کسانی دانسته‌اند که فضا را نه در قالب‌های فیزیکی پیشین، بلکه در قالب قلمرومندی پیوندخورده با نظام‌های شهری مدرن می‌دید. همان‌گونه که می‌توان به صورت موازی همین امر را مرتبط با مفهوم «زمان» و سرنوشتی که این مفهوم از علم فیزیک و علوم طبیعی تا علوم اجتماعی داشت، دید و

12. H. Angelo & D. Wachsmuth, "Urbanizing Urban Political Ecology: A Critique of Methodological Cityism", p. 24.

13. Things

14. Spatial Forms

15. Social Processes

16. D. Harvey, "Cities or Urbanization?", p. 50.

17. embodiment

۱۸. نک: ناصر فکوهی، «یک بازبینی کوتاه نظری در مفهوم فضا- زمان اجتماعی».

19. absolute

۲۰. بلوری، هشت جستار درباره فضا، زمان، ماده و مرزهای ادراک حسی، ص ۵۷.

21. H. Lefebvre, Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life, p. xi.

22. relational

23. Harvey, ibid, p. 44.

پیدایش مفاهیم نوین، چارچوب مفهومی متفاوت‌تری از جایگاه سیتی و اوربان در فرایند شهری شدن عرضه شود. در پژوهش حاضر به بررسی این پرسش پرداخته می‌شود که شهری شدن مبتنی بر دو مفهوم سیتی و اوربان چه مؤلفه‌های متمایزی می‌یابد؟

در «ت ۱» به مسئله مورد بررسی پژوهش با توجه به علت‌ها و پیامدها پرداخته شده است که مشکل در شکاف نظری در مورد فهم فرایند شهری شدن در گفتمان‌ها و سطوح مختلف تحلیل ردیابی شده است. به همین ترتیب مسئله شهری نیز با خوانش‌های گوناگونی مواجه می‌شود که ریشه هریک در چگونگی فهم رهیافت‌های متفاوت فضا و زمان واقع شده است.

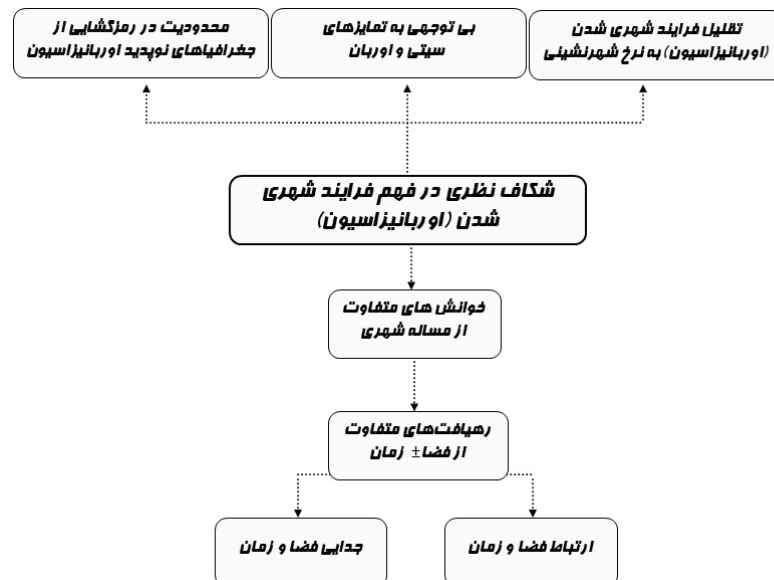
در «ت ۱» به مسئله مورد بررسی پژوهش با توجه به علت‌ها و پیامدها پرداخته شده است که مشکل در شکاف نظری در مورد فهم فرایند شهری شدن در گفتمان‌ها و سطوح مختلف تحلیل ردیابی شده است. به همین ترتیب مسئله شهری نیز با خوانش‌های گوناگونی مواجه می‌شود که ریشه هریک در چگونگی فهم رهیافت‌های متفاوت فضا و زمان واقع شده است.

- 24. Cautious Realist
- 25. reality
- 26. fact

روش‌شناسی پژوهش

در پژوهش حاضر به منظور ارزیابی محدودیت‌های مفهوم شهری شدن مبتنی بر سیتی، با بهره‌گیری از راهبرد اکتشافی، به بیان خوانشی موقت از مفهوم شهری شدن با محوریت اوربان

ت ۱. تحلیل موضوع مورد بررسی در مقاله

۱. مفهوم شهری شدن

این واژه یک فرایند نوین تلقی می‌شود که با نوع جدیدی از الگوی استقرار فضایی مرتبط است که خاصیت آن با گذشته فرق دارد. بسته به نوع گفتمان و زمینه به‌کارگیری، این واژه ممکن است از حالت‌های خیلی ساده، که نوع خاصی از الگوی استقرار و چینش است، تا فرایندهای پشتیبان و دگرگون‌کننده آن را فراگیرد. در تفسیر اول بیشتر یک محصول و عدد مطرح است که بیانگر گذر از حالتی به حالتی دیگر است. در تفسیر دوم، مجموعه‌ای از پویاها، کنش‌ها، و فرایندهاست که از حالت عادی به حالت نوین با دگرذیسی فرایندها رخ می‌دهد. با وجود این، امروزه قدرت فرایندی این واژه بسیار قوی‌تر از

گسترش جمعیت سیتی- پایه^{۳۴} در مقایسه با جمعیت ملی بیان کرد. به این ترتیب، داویس آستانه‌های جمعیتی ۱۰۰۰۰۰ و ۲۰۰۰۰ را برای مشخص کردن گونه سکونتگاه‌ها به کار گرفت. همچنین وی به عرضه فرمول $U = Pc / Pt$ برای فهم تجارب خود استفاده کرد. (نرخ شهرنشینی $U =$ جمعیت سیتی‌ها $Pc =$ ، و کل جمعیت کشور $Pt =$ بود). بیشتر نقشه‌ها درباره روند شهرنشینی در جهان از نظر بصری تفاوت دارند و از نظر روش‌شناسی بر اساس تحلیل داده‌های کینگزلی داویس هستند.^{۳۵} با وجود این، فرمول فوق هنوز در غالب امور مرتبط به پژوهش و سیاست شهری^{۳۶} استفاده می‌شود، به طوری که سیتی به‌مثابه گونه سکونتی مرزبندی و در تقابل با روستا درک می‌شود.

۲.۱. ماهیت کیفی شهری شدن و نظریه اوربان بدون محدودیت

ناپدید شدن سیتی‌ها یا تبدیل سیاره زمین به یک کندوی بزرگ اوربان^{۳۷} نشانگر دگرگونی عمیق در مفاهیم مرتبط با تحلیل پدیده‌های فضایی است.^{۳۸} جغرافیای شهری شدن به سرعت و در ابعاد مقیاس^{۳۹}، شدت^{۴۰}، موقعیت^{۴۱}، فرم، و کارکرد در حال تغییر است. این تغییرها در ماهیت فرایند شهری شدن معاصر باعث دگرگونی‌های پایه‌ای در رابطه بین سیتی و محیط پیرامونی گردید.^{۴۲} رابطه سیتی- شهری شدن معمولاً رابطه بین یک لحظه^{۴۳} و فرایند قلمداد می‌شود. چرا فرایند؟ زیرا شهری شدن را یک فرایند دگرگونی در فضا و زمان طرح می‌کنند. چرا لحظه؟ زیرا سیتی‌ها بدنه‌های محکمی هستند که به واسطه شهری شدن شکل یافته‌اند. سیتی‌ها برآمده از فرایندی هستند که شهری شدن نامیده می‌شود. فرایندها گاهی اساسی‌تر از چیزها در نظر گرفته می‌شوند و همیشه از طریق چیزهایی که تولید می‌کنند، تضعیف و تقویت می‌شوند.^{۴۴} به همین ترتیب، اوربان با ماهیت فرایندی گسترده‌تر و چندمقیاسی در

قدرت ایستایی آن است. به این ترتیب، شایسته است به فرایند شهری شدن فراتر از مفهوم کلاسیک نرخ شهرنشینی توجه شود. در گفتمان‌های انتقادی قاعدتاً شهری شدن با مفاهیم مدرن شدن^{۳۷} صنعتی شدن^{۳۸}، و جهانی شدن^{۳۹} پیوند می‌خورد. ممکن است که تفاوت‌های گسترده‌ای بین مفاهیم مختلف درباره فرایند شهری شدن شناسایی شود، ولی همگی به موضوع مشترکی اشاره دارند و آن صورت عمومی و جهان‌گستری از فرایندهای نوظهور اجتماعی- فضایی است که سطح شناختی و تحلیل متفاوتی از نرخ کمی شهرنشینی دارد.

۱.۱. نرخ کمی شده شهرنشینی و سیتی گرایی محدود

پیش از سال ۱۸۰۰، ردپای شهری شدن بر روی سطح زمین نسبتاً ناچیز بود. نرخ شهرنشینی جهان در آن سال حدود ۹٪، در ۱۹۰۰ حدود ۲۸٪، در ۱۹۵۰ حدود ۳۰٪ بود و در سال ۲۰۰۷ به ۵۰٪ رسید.^{۴۰} این نرخ در سال‌های مختلف، بر اساس تعریف‌های جمعیت مطلق کشورها^{۴۱}، متفاوت بوده و آستانه جمعیتی از ۲۵۰۰ نفر تا ۱۰۰ هزار نفر را در بر گرفته است. نرخ شهرنشینی کشور چین با معیار قرار دادن آستانه ۱۵ هزار نفر، ۳۱٪ است که با آستانه ۲۵۰۰ نفر به ۷۳٪ افزایش یافته و با آستانه ۲۰ هزار نفر به ۲۴٪ کاهش می‌یابد.^{۴۲} کشورهای پرجمعیت مانند چین و هند با بالا بردن یا پایین آوردن آستانه شهرنشینی خود می‌توانستند زمان‌های زودتر یا دیرتر از سال ۲۰۰۷ را نقطه عطف در نرخ شهرنشینی جهان تعیین کنند. استاندارد نبودن آمارهای مربوط به داده‌های ملی به توجیه‌ناپذیر شدن نظری این روش بیشتر دامن می‌زند. بررسی سیر تاریخی پیدایش این مفهوم نشان می‌دهد که «تبارشناسی در تحلیل رایج شهری شدن، به‌مثابه نرخ شهرنشینی، ریشه در تحلیل‌های قرن بیستمی دارد»^{۴۳}، به طوری که جامعه‌شناس امریکایی، کینگزلی داویس، تعریف کلاسیک از شهرنشینی را

27. Modernization
28. Industrialization
29. Globalization

۳۰. نک:

UN, "World Urbanization Prospects".

31. Absolute National Population Size (State-istics)

32. N. Brenner, "Theses on Urbanization", p. 88.

33. Brenner, "Urban Theory without an Outside", p. 19.

34. the city-based population

35. K. Davis, "The Origins and Growth of Urbanization", p. 432.

۳۶. نک: اسنادی که ارجاع ۶ ذکر شده است.

37. A Vast Urban Hive

38. L. Mumford, *The City in History: Its Origin, its Transformations, and its Prospects*, p. 3.

39. scale

40. rate

41. location

42. K. Seto, et al, "The New Geography of Contemporary Urbanization and the Environment", p. 168.

43. moment

44. Harvey, *ibid*, p. 49.

سطح تحلیلی فراتر از سیتی درک می‌گردد. در «جدول ۱» به ویژگی‌های شهری شدن در دو تفسیر اشاره شده از نظر واحد تحلیل و مدل سازمان‌یابی قلمرو پرداخته شده است.

۱.۳. فرایند شهری شدن و دگرگونی بافت شهری

شهری شدن را نمی‌توان به گسترش فیزیکی سیتی فروکاست؛ زیرا شهری شدن یک فرایند و سیتی یک موقعیت مکانی و یک برآمد (نه فقط برآمد) از این فرایند است.^{۴۶} علاوه بر این، به جنبه‌های غیرسیتی^{۴۷} از فرایندهای شهری شدن نباید بی‌توجه بود. به کارگیری مفاهیم قرن بیستم در ادراک سیتی (به‌منزله یک فضای سکونتگاهی مجزا با مرز مشخص در تضاد با روستا و حومه) برای قرن حاضر پیرامون فهم اوربان ناکارآمد است.^{۴۸} به این ترتیب شهری شدن را نمی‌توان موجودیتی اجتماعی-سازمانی، که سیتی نامیده می‌شود (عینیت نظری که بسیاری از جغرافی‌دان‌ها، جمعیت‌شناسان، و جامعه‌شناسان فرض می‌گیرند)، در نظر گرفت.^{۴۹} در پدیده مورد مطالعه معاصر شهری شدن باید بیش از سیتی به جامعه شهری^{۵۰} توجه کرد.^{۵۱} فرم‌های شهری امروزه در حال تجزیه شدن هستند و ریخت‌شناسی^{۵۲}‌های چندگانه و متفاوتی از مناطق در حال شکل گرفتن هستند. در دنیای معاصر اوربان یک بافت است که در سیتی‌ها متولد شده و فراتر از آن‌ها در حومه و منطقه گسترش یافته است. از این نگاه می‌توان اوربان را ترکیب تقابلی سیتی و حومه و حتی فراتر از آن، یک عنصر سوم در دیالکتیک سیتی-حومه دانست.^{۵۳}

45. One outcome not the only outcome

46. Angelo & Wachsmuth, *ibid*, p. 20.

47. Non City- منظور از جنبه غیرسیتی مناظر کارکردی (سد، معدن، روستا، راه، و...)، اکولوژیکی (حیات وحش، مراتع، و...) هست که خارج از مرز و محدوده سیتی واقع شده است.

48. N. Brenner & N. Katsikis, "Is the Mediterranean Urban?", p. 428.

49. S. Kipfer, "Worldwide Urbanization and Neocolonial Fractures: Insights from the Literary World", p. 291.

50. Urban Society

51. Angelo & Wachsmuth, *ibid*, p. 20.

52. Morphology

53. R.L. Monte-Mór, "Extended Urbanization and Settlement Patterns in Brazil: An Environmental Approach", p. 105.

54. senses

55. encompasses

56. Urban Fabric

لوفور مفهوم فرایند شهری شدن را در دو معنا^{۵۴} درک کرد: شهری شدن عرصه‌های بزرگی از جامعه را به طور فراینده احاطه می‌کند^{۵۵} و بافت شهری^{۵۶} ادامه می‌یابد تا خود را به قلمروهای جدید گسترش دهد، به طوری که نواحی روستایی و سیتی‌های تاریخی را دگرگون می‌کند. آنچه به طور پیوسته رخ می‌دهد، این است که: غیرسیتی و ضدسیتی^{۵۷} بر سیتی برتری می‌یابد^{۵۸} و بر آن نفوذ می‌کند^{۵۹} و آن از هم گسسته می‌شود.^{۶۰} مراکز شهری و طبیعت هیچ‌یک ناپدید نمی‌شوند؛ اتفاقی در حال رخ دادن، درون‌پاشی / برون‌پاشی^{۶۱} سیتی است که از میان آن جامعه شهری در سرتاسر جهان در یک فرایند توسعه نامتوازن به طور پیوسته منتشر می‌شود.^{۶۲} درون‌پاشی / برون‌پاشی به یک مکان، قلمرو، یا مقیاس مشخصی محدود نیست. این تولیدکننده فرایندها، دگرگونی‌ها، و کشمکش‌هایی است که به عام شدن غیریکنواخت فرایند شهری شدن در یک کلیت مرتبط است. پدیده اوربان پایه‌گذار الگوهای تازه‌ای از شهری شدن است. مفهوم اوربان پتانسیل توضیح الگویابی از تخریب خلاقانه^{۶۳}ی مناظر اجتماعی-فضایی دارد، به طوری که فقط به سیتی‌ها محدود نمی‌شود؛ بلکه در فضای کلی جهان به‌مثابه یک کلیت مرتبط می‌شود.^{۶۴}

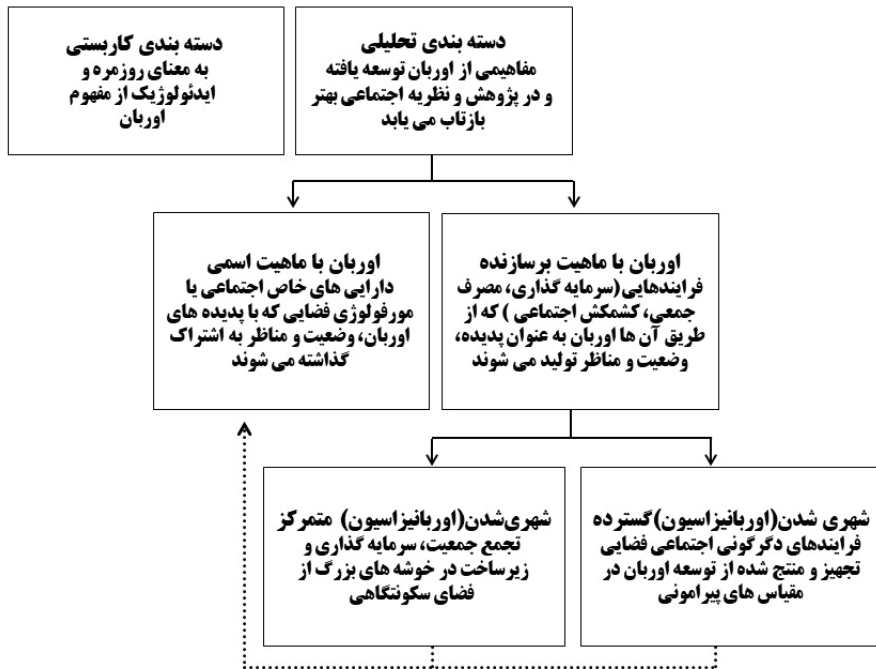
هر تلاشی برای فهم فرایند شهری شدن حول دو چیز است: اولی، بازنمایی‌های واحدهای فضایی هسته‌ای که پایه‌گذار این فرایند هستند. دومی، اندیشیدن به پارامترهای فضایی که این تأثیرها را مشخص می‌کنند. به‌طور کلی در نظریه شهری شدن دو دسته‌بندی از مفهوم اوربان وجود دارد:^{۶۵}

نظریه اوربان بدون مرز (urban theory without an outside)	سیتی‌گرایی روش‌شناسانه (Methodological Cityism)
باز، متنوع و چندمقیاسی: اوربان فرایند دگرگونی اجتماعی-فضایی و غیریکنواخت سراسر جهان	محدودشده: سیتی گونه سکونتگاهی متمرکز به همراه قلمرو
فرایندی، دیالکتیکی: تجمع‌ها (سیتی‌ها) به‌طور دیالکتیکی به مناظر عملکردی (غیرسیتی) خود مربوط هستند که دائم در حال دگرگونی هستند	گونه‌شناسی، دوتایی: سرزمین در سکونتگاه‌های مجزای گونه‌های متمایزی از سیتی‌ها در تضاد با غیر سیتی‌ها (حومه، روستا، و طبیعت) است
	مدل سازمان‌یابی قلمرو

جدول ۱: مقایسه دو مفهوم از شهری شدن، تدوین: نگارندگان.

۵۷. Anti City - وقتی سیتی (محدودهٔ مرزدار سکونتی) بر غیرسیتی (مناظر کارکردی و الکتولوژیکی خارج از سیتی) غلبه می‌کند و گسترش می‌یابد، از حالت سیتی بودگی خارج می‌شود و به نوعی سیتی نخست در حال ناپدید شدن و محو گردیدن قرار می‌گیرد. در این لحظه ضدسیتی جلوه می‌یابد. به این ترتیب رشد آن متوقف و موقتا تثبیت می‌شود.
58. conquer
59. penetrate

ت ۲. دسته‌بندی تحلیلی و کاربستی اوربان در نظریه شهری شدن، مأخذ: Brenner, "Theses on Urbanization", p. 94.

عملکردی و پشتیبان مراکز شهری) دارد. اوربان یک ساختهٔ نظری است که موقعیت‌یابی و عینی بودن آن چالش‌برانگیز شده است. تسلیم فضاها در برابر منطق ساخت‌وساز بر پایهٔ تخریب خلاقانهٔ طبیعت به‌مثابهٔ سازوکار فراگیر در فرایند اوربان مطرح است، به‌طوری‌که شهری شدن به‌مثابهٔ دیالکتیک سه عنصر سیتی، غیرسیتی، و ضدسیتی قابل‌بررسی است. تعریف اوربان به صورت ایستا و مبتنی بر سازوکارهای تعریف سیتی امکان‌پذیر نیست؛ زیرا اوربان به‌طور پیوسته دگرگون می‌شود و لازم است پویایی سازوکار سیر دگرگونی مشخص شود. اوربان محدود به مکانی خاص نیست و یک ابرفرایند جهانی پیوسته در دگرگونی است. تخریب خلاقانه مؤلفه‌ای کلیدی در تمایز و ارتباط سیتی از غیرسیتی و ضدسیتی بوده است که از طریق فرایند درون‌پاشی/ برون‌پاشی این یک عنصر را پیوسته دگرگون می‌کند. این دگرگونی متأثر از سه جریان مدرن شدن، صنعتی شدن، و جهانی شدن در کنار شهری شدن هست. در

اولی دسته‌بندی کاربستی^{۶۶} است که به معنای روزمره و ایدئولوژیک از اوربان است.

دومی دسته‌بندی تحلیلی^{۶۷} است و در آن مفاهیمی از اوربان توسعه و از طریق پژوهش و نظریهٔ اجتماعی بازتاب^{۶۸} می‌یابد.

دسته‌بندی تحلیلی به دو دسته تقسیم می‌شود:

– در دستهٔ اول اوربان با ماهیت اسمی^{۶۹} مورد توجه است. دارایی‌های خاص اجتماعی یا ریخت‌شناسی فضایی که با پدیده‌های اوربان، شرایط، و مناظر به اشتراک گذاشته می‌شوند. – در دستهٔ دوم اوربان با ماهیت برسازنده^{۷۰} مورد توجه است. فرایندهایی (سرمایه‌گذاری، مصرف جمعی، کشمکش اجتماعی) که از طریق آن‌ها اوربان به‌منزلهٔ پدیده، شرایط، و مناظر تولید می‌شوند.

ماهیت برسازندهٔ اوربان دو نوع از شهری شدن را نشان می‌دهد:

– اولی شهری شدن متمرکز^{۷۱}: تجمع جمعیت، سرمایه‌گذاری، و زیرساخت در خوشه‌های بزرگ از فضای سکونت‌گاهی.

– دومی شهری شدن گسترش‌یافته^{۷۲}: فرایندهای دگرگونی اجتماعی فضایی و اجتماعی محیطی که از توسعهٔ اوربان در مکان‌ها و سرزمین‌ها و مقیاس‌ها تجهیز و منتج می‌شوند.

به‌تدریج اهمیت گونه‌بندی سکونتگاه‌ها (ماهیت‌های اسمی) باید با تحلیل فرایندهای اجتماعی فضایی (ماهیت‌های برسازنده) جانشین شود.^{۷۳} در «ت ۲» دسته‌بندی تحلیلی و کاربستی اوربان قابل‌مشاهده است.

بر این اساس (ت ۲) اوربان به‌منزلهٔ الگوی غالبی از عرصهٔ نیروهای اقتصادی، اجتماعی، و سیاسی در حال گسترش است و حتی در این فرایند سیاره در همهٔ بسترها از قلمروی زمین تا عمق اقیانوس‌ها و اتمسفر دگرگون می‌شود. شهری شدن دو لحظهٔ هم‌زمان دیالکتیکی درهم‌تنیده به صورت درون‌پاشی‌شدهٔ متمرکز (در قالب الگوهای فضایی تودرتو مانند کلان‌شهرها) و برون‌پاشی‌شدهٔ گسترده (در قالب مناظر

ت ۳» مدل مفهومی در فهم شهری شدن و ارتباطش با سه عنصر سیتی و غیرسیتی و ضدسیتی ارایه شده است.

۲. چارچوب قیاسی مفاهیم سیتی و اوربان

۲.۱. سیتی

سه سنت در تعریف تاریخی سیتی را می‌توان در تضاد سیتی و حومه^{۷۴}، سیتی یک سیستم خودگردان^{۷۵}، و سیتی یک گونه ایدئال^{۷۶} ردیابی کرد. این سه سنت معرفت‌شناسی مشترکی را از کارهای پارک^{۷۷}، برگس^{۷۸}، ویرث^{۷۹}، مک‌کنزی^{۸۰}، و تقریباً همه پژوهشگران درباره سیتی تشکیل دادند.^{۸۱} هرچند وجود تاریخی سیتی قابل‌انکار نیست، مفهوم سیتی با یک عینیت اجتماعی همخوانی ندارد. از نظر جامعه‌شناختی سیتی یک شبه‌مفهوم مستعار^{۸۲} است.^{۸۳} سیتی به‌منزله پدیده تاریخی^{۸۴} (سیتی بازرگانی^{۸۵} و سیتی صنعتی^{۸۶}) طرح گردید. مفهوم تاریخی سیتی و میراث آن از بافتار فرایندهای شهری شدن فراتر رفته است.^{۸۷} سیتی در قالب یک قلمروی مرزبندی‌شده و با اشغال زمین قابل‌تعریف بوده است. بنولو وقتی سیتی را در

60. H. Lefebvre, *The Urban Revolution*, p. 13.
- ۶۱ Implosion/Expulsion - لوفور
با وام گرفتن از فیزیک اتمی، فرایند شهری شدن (اوربانیزاسیون) را انفجار به درون (درون‌پاشی) / انفجار به بیرون (برون‌پاشی)، یعنی تمرکز بسیار شدید (مردم، فعالیت‌ها، ثروت، کالا، اشیاء، وسایل، ابزار، و اندیشه) می‌داند. او واقعیت اوربان و انفجار بزرگ را برآمدگی قطعات بی‌شمار و گسسته (حاشیه‌ها، حومه‌ها، خانه‌های ایام تعطیلات، و شهرک‌های اقماری) توصیف می‌کند.
62. D.J. Madden, "City Becoming World: Nancy, Lefebvre, and the Global—Urban Imagination", p.779.
63. Creative Destruction
64. N. Brenner & C. Schmid, "The 'Urban Age' in Question", p. 733.
65. Brenner, "Theses on Urbanization", pp. 93-95.
66. Categories of Practice
67. Categories of Analysis
68. Reflexive
69. Nominal Essence
70. Constitutive Essence
71. Concentrated Urbanization
72. Extended Urbanization
73. Brenner & Schmid, "The 'Urban Age' in Question", p. 750.

ت ۳. مدل مفهومی تبیین ارتباط بین سیتی، ضدسیتی، و غیرسیتی در فرایند شهری شدن، طرح و تدوین: نگارندگان.

تاریخ توصیف می‌کند، بین سیتی که قبل از انقلاب صنعتی وجود داشت و سیتی که با غلبه اقتصاد جدید شکل یافت تفاوت قابل است. به تعبیر او، اگر سیتی قبل از انقلاب صنعتی به وجود آمده بود، از آن زمان روابط خود با منطقه را به طور عمیق تغییر می‌داد. اگر مناطق سیتی‌ها را تعریف و تقویت می‌کردند، حال بعد از دگرگونی‌های اجتماعی اقتصادی قرن نوزدهم، مناطق وابستگی خود برای بقا را به سیتی‌ها آغاز کرده و سیتی‌ها مناطق را شکل داده‌اند.^{۸۸} چهار تعریف از سیتی به شرح زیر بررسی می‌گردند:^{۸۹}

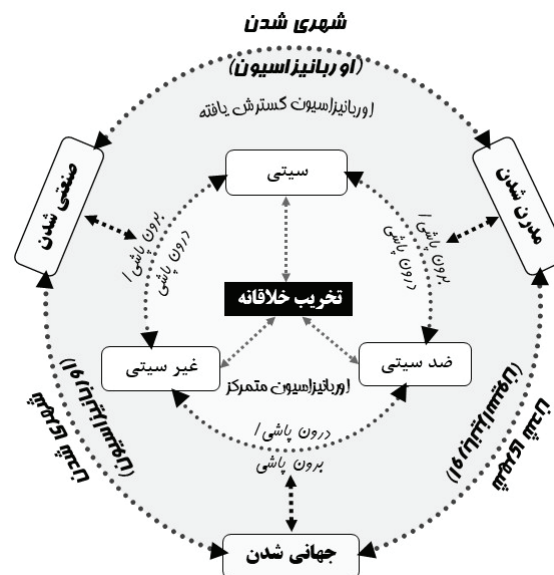
– سیتی یک وجود فیزیکی در نظر گرفته شده، یا عرصه‌ای که از ابتدا برای استفاده شهری اختصاص یافته است، این سیتی ساخته‌شده^{۹۰} احتمالاً رایج‌ترین درک از سیتی است. سیتی ساخته‌شده هسته و پایه برای سه تعریف دیگر از سیتی را شکل می‌دهد،

– سیتی مصرف^{۹۱} (عرصه‌ای با بیشترین مصرف کالاها و خدمات در شهر ساخته‌شده)،

– سیتی اشتغال^{۹۲} (عرصه‌ای که بیشترین حجم نیروی کار در شهر ساخته‌شده شاغل هستند)،

– سیتی نیروی کار^{۹۳} (عرصه‌ای بر روی شهر ساخته‌شده که بیشترین نیاز به کار را جذب می‌کند).

این چهار تعریف از شهر، که همدیگر را به وجود می‌آوردند، با هم در ارتباط هستند؛ زیرا سیتی ساخته‌شده شکل دهنده هسته‌ای برای سه تعریف دیگر است. سیتی یک مرکز است. با مرکزیت تعریف می‌شود.^{۹۴} نمی‌توان سیتی‌ها را به‌مثابه «چیزهای در خودشان» فهمید؛ درحالی‌که آن‌ها نمودهایی^{۹۵} از فرایندهای گسترده‌تری از تغییر، ارتباط، و باز ترکیب هستند. سیتی‌ها فقط صورت‌های مشخصی از شهری شدن هستند.^{۹۶} سیتی مرده است؛ زیرا انسان‌گرایی کلاسیک مرده است. ولی اوربان وجود دارد و ادامه می‌یابد؛ زیرا انسان‌گرایی دیگری را دنبال می‌کند و نوع دیگر از کنش شهری^{۹۷} را می‌خواهد. سیتی

74. the city-country opposition
75. self-contained system
76. the city as an ideal type
77. Park
78. Burgess
79. Wirth
80. McKenzie
81. D. Wachsmuth, "City as Ideology: Reconciling the Explosion of the City form with the Tenacity of the City Concept", P. 79.
82. Pseudoconcept
83. Lefebvre, *The Urban Revolution*, pp. 165-180.
84. historical phenomenon
85. the mercantile city
86. the industrial city
87. Wachsmuth, *ibid.*

۸۸. نک:

- L. Benevolo, *The History of the City*.
89. J.B. Parr, "Spatial Definitions of the City: Four Perspectives", p. 382.
90. Built City
91. The Consumption City
92. The Employment City
93. The Workforce City
94. C. Schmid, "Traveling Warrior and Complete Urbanization in Switzerland: Landscape as Lived Space", p. 92.
95. manifestations

۹۶. نک:

- M. Gandy, "Where Does the City End?"
97. Urban Praxis

روایت‌های خاص شهری گردیدن^{۱۰۲}، خود یک ساخت نظری دربارهٔ نیروهای جاری بزرگ‌تر است^{۱۰۳}. در جهان امروزی نواحی بسیار اندکی وجود دارند که به‌نوعی متأثر از اوربان نیستند. به سخن دیگر روستا با شدت زیادی و به‌طور گریزناپذیری توسط ارتباطات درون سپهر اوربان قرار گرفته است و به‌تدریج به سمت اوربان دگرذیسی می‌یابد.^{۱۰۴} اوربان هر نوعی تعریف گردد، یک میدان نیرو^{۱۰۵} را تشکیل می‌دهد که خود می‌تواند به نیروهای تشکیل‌دهندهٔ مشخص‌تری مانند متغیرهای پیچیدهٔ اقتصادی، سیاسی، و فرهنگی تقسیم شود.^{۱۰۶} چنین میدان‌های نیرویی با تراکم بالا اثرات معکوسی بر بوم‌شناسی^{۱۰۷} و محیط زیست و بخصوص بر سیارهٔ طبیعی دارند.^{۱۰۸} با این حال، اوربان را نمی‌توان به فضای سکونت‌ی یا صورت‌هایی از تجمع‌های محیط ساخته‌شده فروکاست.^{۱۰۹} پس فضا می‌تواند درجه‌های مختلفی از شهریت^{۱۱۰} را به نمایش گذارد.^{۱۱۱} اخیراً دوگانهٔ روستایی / شهری نقد شده است. سرشماری‌ها، تراکم‌های جمعیتی، و چراغ‌های روشن شب همگی صورت‌هایی از شهریت را نمایش می‌دهند که از محدودیت‌های قلمرویی فراتر رفته‌اند. سیتی امروز یک مفهوم آشفته است که بررسی آن نیاز به یک زبان و پایهٔ نظری جدید برای فهم اوربان در مقیاس فراتری دارد.^{۱۱۲} اغلب سیتی و اوربان طوری به کار گرفته می‌شوند که گویا هر دو واژه دقیقاً یک چیز مشابه بدون تفاوت‌های زمانی-فضایی هستند. با توجه به پیچیدگی مفاهیم سیتی و اوربان، با عنوان پدیده‌های فضایی، این دو مفهوم متفاوت از هم هستند؛ زیرا هر کدام با فرایندی متفاوتی همخوانی دارد. همچنین اندیشه‌هایی که هر مفهوم را توضیح می‌دهند در طول زمان و تاریخ متفاوت هستند. موضوع کلیدی تعیین کردن چیزهایی است که آن دو را از هم متمایز می‌کند و اندیشیدن به چیزهایی که این دو را به هم مرتبط می‌کند.

۳. ارائهٔ چارچوب قیاسی

فرایند شهری شدن، به‌منزلهٔ جریان مشخص، در دگرگونی‌های

وجود تاریخی بوده است و نمی‌تواند بیش از این با عینیت‌های اجتماعی همخوانی داشته باشد. پس لازم است به‌کارگیری واژه تغییر کند. لازم است عینیت جدیدی نام‌گذاری شود که یک عینیت فیزیکی نباشد. به جای سیتی باید از مفهوم جامعهٔ شهر و بافت شهری استفاده کرد. بافتی که فقط به محیط ساخته شدن سیتی اشاره ندارد، بلکه بر همهٔ بازمودهایی که سیتی بر حومه غلبه و تسلط دارد، اشاره می‌کند؛ درحالی‌که جامعهٔ شهری یک نیاز نظری را طرح می‌کند و یک ارادهٔ سیاسی را صورت‌بندی می‌کند. وقتی به سیتی فکر می‌کنیم، به عینیت‌ها، دسته‌بندی‌ها، و چیزها فکر می‌کنیم و درواقع سعی داریم از زبان و مفهوم سنتی دوران رشد صنعتی فورذیستی-کینزی و شهر صنعتی استفاده کنیم.^{۹۸}

۲.۲. اوربان

سیتی از دستاوردها و دگرگونی‌ها در پس انقلاب صنعتی قرن هجدهم شکل گرفته و اوربان در اثر دگرگونی‌ها و جهش‌های علمی و فناوریانه قرن بیستمی کاربست یافته است.^{۹۹} گرچه سیتی‌ها برای قرن‌ها وجود داشتند، ولی فرایندهای شهری شدن امروز متفاوت از دگرگونی‌های گذشته هستند.^{۱۰۰} فهم اوربان به‌صورت صفت، اسم، و آرمان هر کدام در ذهن معرفت‌شناسی متفاوتی را با کلیت اوربان به وجود می‌آورد.^{۱۰۱} چارچوب سیتی دگرگون شده است و مفهوم آن در گسترهٔ محدودشده از سیتی به اوربان بدون مرز میل می‌کند. آنچه سیتی نام‌گذاری شده پدیده‌ای محدود است که نظریه‌پردازی نشده و به آمار ساخته شده است؛ درحالی‌که اوربان محدود به مکان خاصی نیست و یک فرایند پیچیده است که در سیتی به وجود آمده و فراتر از آن رفته است. آنچه ضرورت می‌یابد، مشخص کردن سطح تحلیل مورد نظر در سخن از صفت، اسم، یا آرمان اوربان است. اوربان محدود به مکانی خاص نیست و در یک فرایند جهانی، پیوسته در حال تغییر تحلیل‌پذیر است. این ابرفرایند، به‌منزلهٔ بافتار

98. A. Merrifield, "The Right to the City and Beyond: Notes on a Lefebvrian Reconceptualization", p. 476.
۹۹. سیدمحسن حبیبی، «دگرذیسی و پایایی شهر و مفهوم آن»، ص ۴۰.
100. W. Solecki, et al, "It's Time for an Urbanization Science", p. 14.
101. R. Castriota & J. Tonucci, "Extended urbanization in and from Brazil", p. 514.
102. Becoming Urban
103. J. Friedmann, "Becoming Urban: On Whose Terms?", p. 550.
104. E.W. Soja, "Regional Urbanization and the End of the Metropolis Era", p. 683.
105. Force Field
106. Brenner, "Theses on Urbanization", p. 90.
107. ecology
108. Friedmann, ibid.
109. I. Farias, "The Politics of Urban Assemblages", p. 371.
110. Degrees of Urbanity
111. Friedmann, ibid.
112. N. Brenner & C. Schmid, "Planetary Urbanization", p. 161.

جدول ۲. چارچوب قیاسی سیتی و اوربان، تدوین: نگارندگان.

نظری، سیتی پشتوانه نظری ندارد و در قالب اعداد و ارقام و سطوح جلوه می‌یابد ولی اوربان مبتنی بر آگاهی اجتماعی و رهایی‌بخشی است. به این ترتیب، بازنمایی فضایی در سیتی به صورت بازتابی از موقعیت فیزیکی آن است و در اوربان این امر، به دلیل فهم فرایندهای دگرگون‌کننده اجتماعی- فضایی، تجلی یافته است. از نظر مقیاس نیز سیتی محدود به سطح محلی و اوربان در سطح فرامحلی و جهانی است. در «جدول ۲» چارچوب مؤلفه‌های استخراجی برای قیاس سیتی و اوربان نشان داده شده است.

با توجه به مبحث رهیافت‌های مختلف فضا و زمان در نظریه شهری و مفهوم شهری شدن، تمایز سیتی و اوربان را می‌توان از این منظر کاوید. در برداشت مطلق از فضا و زمان که در آن هر یک مفهومی مستقل از دیگری هستند، شهری شدن محصول مستقیم رشد با مفهوم کلاسیک و کمی شهرنشینی درک می‌شود. به این ترتیب، اگر مسائل شهری وجود دارند، پس اول باید مسئله جمعیت را حل کرد. سیتی به‌منزله پدیده آماری و نقطه جمعیتی بررسی می‌شود. باین‌حال، در دیدگاه رابطه‌ای از فضا و زمان، رشد جمعیت را به‌هیچ‌وجه نمی‌توان مجزا از شرایط سازمانی و فضایی زمانی حک شده در پویایی‌های جمعیتی به‌مثابه یک فرایند اجتماعی

فضایی درون و بیرون سیتی‌ها در حال وقوع است. اوربان، به‌منزله الگوی مسلط ناشی از میدان نیروهای اقتصادی، اجتماعی، و سیاسی، در حال گسترش است و در این فرایند سیاره در همه بسترها از قلمروی زمین تا عمق اقیانوس‌ها و اتمسفر دگرگون می‌شود، پس دیگر مفهوم مربوط به محدوده و کالبدی و جمعیتی از شهر نیست و گسترش فیزیکی آن قابل‌بحث نخواهد بود. همان‌طوری‌که گفته شد، شهری شدن دو لحظه هم‌زمان دیالکتیکی درهم‌تنیده به صورت درون‌پاشی شده و متمرکز (در قالب الگوهای فضایی تودرتو مانند کلان‌شهرها، مناطق کلان‌شهر، و مناطق شهری چندهسته) و برون‌پاشی شده و گسترش یافته (در قالب مناظر عملکردی و پشتیبان مراکز شهری) دارد. چنانچه در بخش‌های پیشین طرح گردید، از نظر مؤلفه‌های هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی، سیتی و اوربان در دو سطح متمایز از هم قرار دارند، به‌طوری‌که سیتی در چارچوب عینی از پدیده‌ها و اوربان در چارچوب ذهنی از پدیده‌ها قرار دارد. از نظر مؤلفه‌های فضا و زمان، دو فهم متفاوت در هر کدام از پدیده‌های سیتی و اوربان قابل‌تحلیل است. فضا و زمان سیتی بر اساس مفهوم خطی و اقلیدسی هستند و در اوربان این مفهوم تغییر معنا می‌یابد و از حالت خطی و اقلیدسی خارج می‌گردد. از نظر ماهیت و جایگاه

مؤلفه	مفهوم	سیتی	اوربان
هستی‌شناسی	عینی	مبتنی بر تعریف کلاسیک شهرنشینی و آستانه جمعیتی	ذهنی بر پایه فرایند دگرگونی اجتماعی- فضایی
معرفت‌شناسی	جدایی	فضا- زمان	وحدت فضا- زمان
فضا	اقلیدسی	غیراقلیدسی (اجتماعی، فرهنگی)	
زمان	خطی- ترتیبی	منحنی‌وار	
ماهیت	نظریه‌رذازی‌نشده	مبتنی بر آمار	دارای نظریه پشتیبان مبتنی بر آگاهی اجتماعی
جایگاه	رؤیت‌پذیر و مرزبندی‌شده	رؤیت‌ناپذیر و بی‌مرز	
بازنمایی فضایی	موقعیت فیزیکی مشخص	فرایندهای دگرگونی اجتماعی- فضایی	
مقیاس	محلی	منطقه‌ی و جهانی	

همچنین اندازه سکونتگاه‌های فضایی با عنوان شهرها به تدریج گسترده‌تر می‌شود و جمعیت ساکن در آن‌ها در مقایسه با جمعیت ساکن در غیر از شهرها (مانند روستا) رو به افزایش می‌رود. در این سطح از تحلیل مفهوم شهری شدن، سیتی برداشت رایج تلقی می‌شود و اوربان صرفاً صفتی برای سیتی معرفی شده است.

– سطح دوم (علل اجتماعی، اقتصادی، مدیریتی، فرهنگی، و...): در سطح دوم، دامنه‌ای از پیامدها و روابط بین عناصر تشکیل دهنده مفهوم شهری شدن در دهه‌های اخیر گسترش یافته است. در اینجا به الگوها، قوانین، رفتارها، هنجارها، و باورهایی به منزله

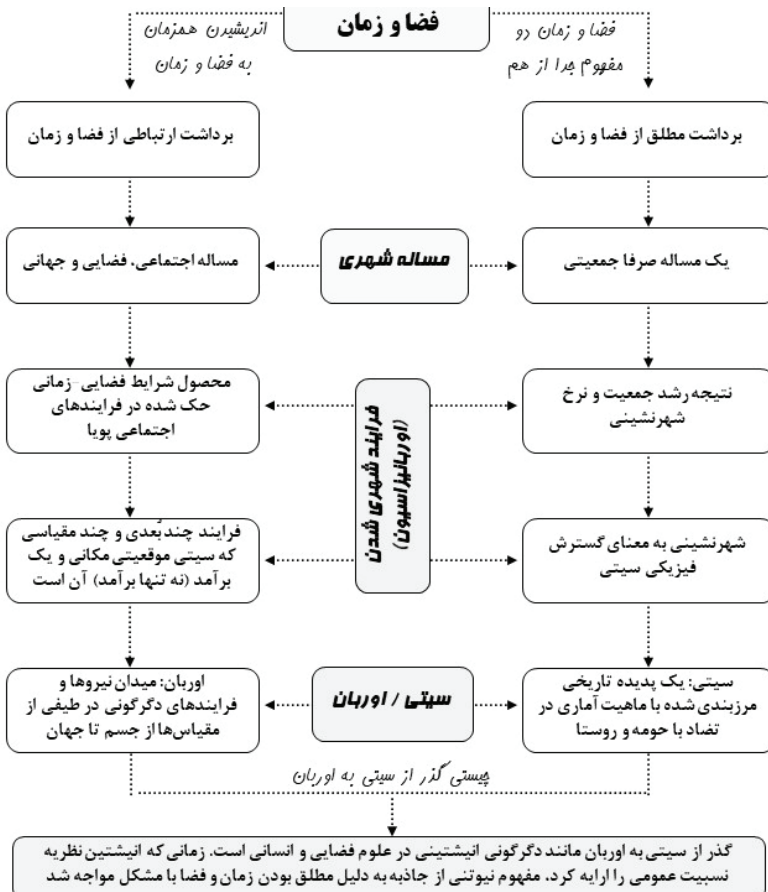
در نظر گرفت. ظرفیت تولید فضا و ساخت شکل‌های یکسره جدیدی از فضا مندی و زمان مندی ضرورتاً لحظه سازنده‌ای در فرایندهای تغییر جمعیتی است. در واقع استدلال بر این است که تولید فضا- زمان مندی‌ها درون فرایندهای اجتماعی دائماً افق ظرفیت‌های اجتماعی را تغییر می‌دهد. در این تحول افق‌های فضا- زمانی کنش اجتماعی، به همان اندازه که رشد جمعیت برای فهم شکل‌های فضایی زمانی خاص سیتی‌های معاصر اهمیت دارد، برای فهم رشد جمعیت اهمیت می‌یابد. در «ت ۴» به قیاس دو مفهوم سیتی و اوربان مبتنی بر دگرگونی در فهم فضا و زمان و خوانش‌های متفاوت از مسئله اوربان و تعبیرهای دوکانه از مفهوم شهری شدن اشاره شده است.

ت ۴. مدل مفهومی خوانش مسائل فضایی بر اساس مفاهیم فضا و زمان، طرح و تدوین: نگارندگان.

۴. تحلیل و نتیجه‌گیری

وجود خوانش‌های متفاوت از مفهوم شهری شدن مبتنی بر تمایز بین مفهوم کمی نرخ شهرنشینی و مفهوم کیفی شهری شدن نیازمند بازاندیشی در تعریف مفاهیم و گزاره‌های مربوط به هر یک است. در واقع، تمایز در چگونگی مشخص کردن سطح تحلیل از پدیده شهری شدن و جایگاه متناسب سیتی و اوربان در هر سطح تحلیل آن است، به طوری که در یک سطح اعداد و ارقام بیانگر تفاوت هستند. در سطحی دیگر، فهم‌های متفاوت از فلسفه فضا و زمان به خوانش‌های متفاوتی از نظریه شهری و مسئله شهری می‌انجامد. بر اساس تحلیل‌های صورت گرفته، در پژوهش حاضر سطوح چهارگانه در مواجهه با پدیده شهری شدن معرفی شده است. علاوه بر آن، در هر سطح از تحلیل به جایگاه و ماهیت سیتی و اوربان به شرح زیر پرداخته شده است:

– سطح اول (موقعیت عینی پدیده): در سطح نخست در خصوص مسائل مشهود، مفهوم کلاسیک از شهری شدن در مجموعه‌ای از درصدها، کمیت‌ها، جابه‌جایی‌ها، و کدهای مکانی عرضه می‌شود؛ در اینجا به شمار گسترده‌ای از تبلورهای فضایی مرزبندی شده به مثابه واقعیت‌های عینی توجه می‌شود.

اهمیت فضا و زمان در کنش‌های اجتماعی

کنش‌های اجتماعی مستقل از فضا و زمان

جدول ۳. سطوح چهارگانه در تحلیل مفهوم شهری شدن (اوربانیزاسیون) مبتنی بر تمایز سیتی و اوربان، تدوین: نگارندگان.

عناصر کلیدی در پیدایش واقعیت‌های عینی شهرنشینی و تکوین مفهوم شهری شدن توجه می‌شود. ردیابی گونه‌های متفاوتی از واقعیت عینی شهرنشینی با بررسی علل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، فناوریانه، کارکردی، و بوم‌شناسانه در خصوص تقویت و تضعیف فرایندهای مرتبط مورد تأکید است. در این سطح، برداشت رایج از سیتی، به‌منزله پدیدهٔ مرزبندی‌شده، به‌تدریج تضعیف و اوربان از یک صفت به اسم تبدیل می‌گردد.

– سطح سوم (ساختارها و گفتمان / جهان‌بینی): در سطح سوم مفهوم اوربانیزاسیون در گفتمان‌های مدرن شدن، صنعتی شدن، جهانی شدن، و نئولیبرال شدن تفسیر می‌شود. همهٔ این چهار روایت در کنار هم و به صورت تودرتو مطرح هستند، به‌طوری‌که گاهی ابعاد مدرن شدن قوی‌تر و گاهی بعد نئولیبرالیسم یا دیگری جدی‌تر است. در واقع، به صورت مسئله‌های متفاوت از فلسفهٔ فضا- زمان نیز در این لایه توجه می‌شود. همچنین تبدیل شدن واقعیت عینی به نظامی از

ساختارها در بیان گفتمانی خاص می‌تواند بررسی شود. پدیدهٔ اوربان در این سطح به‌طور جدی‌تری مطرح و سیتی به‌منزلهٔ برداشتی فاقد نظریه‌های پشتیبان دانسته می‌شود.

– سطح چهارم (استعاره و اسطوره): در سطح چهارم بر ردیابی عوامل و ساختارهای ناآگاهانه و روایت‌هایی که در ناخودآگاه جمعی مسئله‌سازی شده‌اند، تأکید می‌شود. در این لایه معنای سطح اول از مفهوم شهری شدن (یعنی نرخ شهرنشینی)، به‌کلی تغییر یافته‌اند. نوعی پویا و تغییر در مناسبات کلان و حتی در الگوی تولید و مصرف در فضا مطرح است. اینکه اوربان به‌مثابهٔ نمادی از رهایی‌بخشی یا میانجی بودن آن تسری می‌یابد؛ دگرگونی‌های اجتماعی- فضایی با تأکید بر تکامل و تحول هم‌زمان دارای اهمیت می‌شوند. در این سطح اوربان به‌طور کامل تغییر ماهیت داده و از صفت یا اسم در سطوح پیشین به یک آرمان یا اتوپیا تبدیل شده است. در «جدول ۳» به شرح این چهار سطح پرداخته شده است.

سطح تحلیل پدیده	ویژگی شهر شدن (اوربانیزاسیون) در سطح مورد نظر	جایگاه سیتی و اوربان
سطح مشهود و پذیرفته	<ul style="list-style-type: none"> – فروکاستن مفهوم شهری شدن به پدیدهٔ شهرنشینی (در مقابل روستانشینی) – تأکید بر واقعیت عینی در شکل غالبی از کمیت‌ها و درصدها – توجه به کدهای مکانی با محوریت بلورهای فضایی (روستا، شهر، کلان‌شهر) 	<ul style="list-style-type: none"> – نگاه رایج مبتنی بر سیتی – اوربان صرفاً یک صفت برای توصیف سیتی
سطح علل کلان اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> – الگوها و تجارب زیسته، باورهای مبتنی بر شیوه‌های تولید و سرمایه‌گذاری، ادراک جنس‌های متفاوتی از واقعیت‌های عینی – نحوهٔ سیاست‌گذاری قانونی و دولتی به‌منظور کاستن یا افزودن محدودیت‌ها بر تولید و سرمایه‌گذاری‌ها – ظرفیت‌های محیطی در تقویت یا تضعیف فرایندهای مرتبط با شهری شدن 	<ul style="list-style-type: none"> – تضعیف فهم رایج سیتی – تحول اوربان از صفت به اسم – توجه به فرایند اوربان که سیتی یکی از برآمدهای آن است
سطح گفتمان / جهان‌بینی	<ul style="list-style-type: none"> – توجه بر تبعات مفهومی فلسفهٔ فضا- زمان – تبدیل شدن واقعیت عینی به نظامی از ساختارها در بیان گفتمانی خاص – خوانش متفاوت از تحلیل تغییرات فضایی مرتبط – مدرن شدن، صنعتی شدن، جهانی شدن / جهانی‌سازی، نئولیبرال شدن 	<ul style="list-style-type: none"> – تقویت اوربان در برخی گفتمان‌ها – انتقاد از سیتی‌محور بودن نظریه و سیاست
سطح استعاره / اسطوره	<ul style="list-style-type: none"> – نوعی پویا و تغییر در مناسبات کلان و حتی در الگوی تولید و مصرف در فضا – نمادی از رهایی‌بخشی یا میانجی بودن اوربان در جهان امروز – اهمیت دگرگونی‌های اجتماعی- فضایی (ضرورت توجه هم‌زمان به تحول و تکامل) – معنا و ساختار تغییر یافته (تبدیل اوربان از صفت به اسم و اتوپیا) 	<ul style="list-style-type: none"> – سیتی قابل‌بحث نیست – تحول اوربان به اتوپیا

زیرا رفته‌رفته تحلیل‌های کمی رنگ باخته‌اند و تحلیل‌های کیفی قوت گرفته‌اند. همان‌طور که در پژوهش حاضر طرح گردید، امروزه اندیشیدن به مفهوم شهر در گفتمان‌ها، سطوح تحلیلی، و مقیاس‌های متنوع با چالش‌های جدی مواجه شده است. اینکه در ذهن تصمیم‌گیران شهر صرفاً سیتی است ولی در واقعیت اوربان در حال رخ دادن است، سیاست‌گذاران از سیتی‌ها صحبت می‌کنند ولی غافل از آنکه اوربان در مقیاس گسترده‌ای در حال تسری یافتن است، به طوری که ادامه این روند موجب تشدید شکاف موجود بین نظر و عمل می‌شود. نظریه شهری و رهیافت‌های متنوع مرتبط با آن برای رمزگشایی جغرافیاهای نوپدید ناشی از دگرگونی‌های اوربان نیازمند به‌کارگیری مفاهیم، شیوه‌ها، و ابزارهای جدیدی از شناخت و تحلیل فرایندها و پدیده‌های فضایی ناشی از آن‌ها هستند. عرضه این نوع دسته‌بندی‌ها و خوانش‌ها می‌تواند به جهت‌دهی سمت و سوی پژوهش‌های آینده درباره سطوح معنایی پدیده شهری شدن و جایگاه سیتی و اوربان در آن کمک کند. از این طریق می‌توان به شناسایی دستور کار و دانشی پرداخت که لازم است در آینده نظریه شهری تولید شود.

بازبینی نقادانه و دسته‌بندی مفهومی دانش موجود در زمینه شهری شدن با محوریت سیتی و اوربانیزاسیون ناشی از اوربان از طریق توصیف، مقایسه، و دسته‌بندی خصوصیات هر کدام می‌تواند به توسعه دانش مطالعات حوزه شهری یا تسهیل شناخت پدیده‌های فضایی نوظهور مرتبط با آن کمک کند. سازمان‌دهی محتوای پژوهش حاضر بر اساس شباهت‌ها و تفاوت‌ها در ادبیات نظری مرتبط با تفاسیر شهری شدن بر اساس جایگاه سیتی و اوربان صورت گرفته است. برای این منظور، ادبیات بر مبنای نظریه‌ها، مدل‌ها، و چارچوب‌های مفهومی به کار گرفته شده در آن دسته‌بندی و مقایسه شدند. به این ترتیب می‌توان شهری شدن را یک پدیده چندبعدی دانست که، با توجه به سطح یا لایه‌ای که بر آن تأکید می‌گردد، امکان شناخت و تحلیل‌های متفاوتی برای آن وجود دارد. برای مواجهه با هریک از پدیده‌های متأثر از شهری شدن، لازم است سطوح معنایی مرتبط با آن معرفی شود. درواقع، پویایی تمایز بین سیتی و اوربان با این چهار سطح تحلیل‌گفته شده قابل فهم می‌گردد. به همین ترتیب، شایسته است به سطوح درونی‌تر از تحلیل توجه بیشتری شود؛

منابع و مأخذ

فکوهی، ناصر. «یک بازبینی کوتاه نظری در مفهوم فضا- زمان اجتماعی»، در وبگاه کانون انسان‌شناسی و فرهنگ (دستیابی در ۲۷ اردیبهشت ۱۳۹۶).

فرهنگ و طبیعت <https://anthropologyandculture.ir/en/>

Angelo, Hilary & David Wachsmuth. "Urbanizing Urban Political Ecology: A Critique of Methodological Cityism", in *International Journal of Urban and Regional Research*, No. 39 (Spring 2014), pp. 16-27.

Benevolo, Leonardo. *The History of the City*, Trans. Geoffrey Culverwell, London: Scholar press; Cambridge: MIT press, 1980.

Brenner, Neil & Cristian Schmid. "Planetary Urbanization", in N. Brenner, *Implosions/ Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin: Jovis, 2014, pp. 160-163.

بلوری، حسن. هشت جستار درباره فضا، زمان، ماده و مرزهای ادارک حسی، تهران: نشر هزاره سوم، ۱۳۹۷.

حبیبی، سیدمحسن. «دگرگونی و پویایی شهر و مفهوم آن»، در صفحه، ش ۶۸ (بهار ۱۳۹۴)، ص ۳۵-۴۶.

Brenner, Neil & Cristian Schmid. "The 'Urban Age' in Question", in *International Journal of Urban and Regional Research*, No. 38 (Fall 2013), pp. 731-755.

Brenner, Neil & Nikos Katsikis. "Is the Mediterranean Urban?", in N. Brenner, *Implosions/ Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin: Jovis, 2014, pp. 428-459.

Brenner, Neil. "Urban Theory without an Outside", in Neil Brenner, *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin: Jovis, 2014, pp. 14-35.

- _____. "Theses on Urbanization", in *Public Culture*, No. 25 (Spring 2013), pp. 85-114.
- Cairns, Stephen. "Debilitating City-Centricity: Urbanization and Urban-Rural Hybridity in Southeast Asia", in R. Padawangi, *Routledge Handbook on Urbanisation in Southeast Asia*, London: Routledge, 2019, pp. 115-130.
- Castriota, Rodrigo & Joao Tonucci. "Extended Urbanization in and from Brazil", in *Environment and Planning D: Society and Space*, No. 36 (Fall 2018), pp. 512-528.
- Davis, Kingsley. "The Origins and Growth of Urbanization in the World", in *American Journal of Sociology*, No. 5 (Spring 1955), pp. 429-437.
- Fariás, Ignacio. "The Politics of Urban Assemblages", in *Journal City Analysis of Urban Trends, Culture, Policy, Theory, Action*, No. 15 (Fall 2011), pp. 365-374.
- Friedmann, John. "Becoming Urban: On Whose Terms?", in N. Brenner, *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin: Jovis, 2014, pp. 551-566.
- Gandy, Matthew. "Where Does the City End?", in N. Brenner, *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin: Jovis, 2014, pp. 86-89.
- Harvey, David. "Cities or Urbanization?", in *Journal City Analysis of Urban Trends, Culture, Policy, Theory, Action*, No.1 (Summer 1996), pp. 38-61.
- Kipfer, Stefan. "Worldwide Urbanization and Neocolonial Fractures: Insights from the Literary World", in N. Brenner, *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin: Jovis, 2014, pp. 288-308.
- Lefebvre, Henry. *The Production of Space*, Trans. Donald Nicholson, Oxford: Blackwell, 1991.
- _____. *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*, Trans. Stuart Elden, Bloomsbury Revelations, 2013.
- _____. *The Urban Revolution*, Trans. R. Bononno, University of Minnesota Press, 2002. 165-180.
- Madden, David. J. "City Becoming World: Nancy, Lefebvre, and the Global-Urban Imagination", in *Environment and Planning D: Society and Space*, No. 30 (Spring 2012), pp. 772-787.
- Merrifield, Andy. "The Right to the City and Beyond: Notes on a Lefebvrian Reconceptualization", in *City*, No.15 (Spring 2011), pp. 473-481.
- Monte-Mór, Roberto Luis. "Extended Urbanization and Settlement Patterns in Brazil: An Environmental Approach", in N. Brenner, *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin: Jovis, 2014, pp. 102-120.
- Mumford, Luis. *The City in History: Its Origin, its Transformations, and its Prospects*, New York, 1989.
- Parr, John B. "Spatial Definitions of the City: Four Perspectives", in *Urban Studies*, No. 44 (Summer 2007), pp. 381-392.
- Schmid, Cristian. "Patterns and Pathways of Global Urbanization: Towards Comparative Analysis", in N. Brenner, *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin: Jovis, 2014, pp. 203-217.
- Schmid, Cristian. "Traveling Warrior and Complete Urbanization in Switzerland: Landscape as Lived Space", in N. Brenner, *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin: Jovis, 2014, pp. 90-102.
- Schmid, Cristian. "Networks, Borders, Differences: Towards a Theory of the Urban", in N. Brenner, *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin: Jovis, 2014, pp. 67-84.
- Seto, Karen C. & Roberto Sánchez-Rodríguez & Michail Fragkias. "The New Geography of Contemporary Urbanization and the Environment", in *Annual Review of Environment and Resources*, No. 35 (Spring 2010), pp. 167-194.
- Soja, Edward W. "Regional Urbanization and the End of the Metropolis Era", in G. Bridge & S. Watson (eds.), *The New Blackwell Companion to the City*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2012, pp. 679-689.
- Solecki, William & Karen Seto & Peter Marcotullio. "It's Time for an Urbanization Science", in *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, No. 55 (Spring 2013), pp. 12-17.
- UN. *World Urbanization Prospects*, at <https://ourworldindata.org/urbanization>, 2018.
- United Nations Centre for Human Settlements. *An Urbanizing World: Global Report on Human Settlements*, Oxford: Oxford University Press for the United Nations Centre for Human Settlements (HABITAT), 1996.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. *Population Division. 2001 Revision of World Urbanization Prospects*, New York: United Nations, 2002.
- United Nations Human Settlement Programme. *The State of the World's Cities Report 2006/2007—30 Years of Shaping the Habitat Agenda*, London: Earthscan for UN- Habitat, 2007.
- United Nations Human Settlement Programme. *The State of the World's Cities Report 2010/2011—Cities for All: Bridging the Urban Divide*, London: Earthscan for UN- Habitat, 2011.
- Wachsmuth, David. "City as Ideology: Reconciling the Explosion of the City form with the Tenacity of the City Concept", in *Environment and Planning D: Society and Space*, No. 31 (Spring 2014), pp. 75-90.